

БЪЛГАРСКИ ПИСМЕНИ ПАМЕТНИЦИ В ОБСЕГА НА НАУЧНИТЕ ИНТЕРЕСИ НА В. И. ГРИГОРОВИЧ И Г. С. РАКОВСКИ - ОДЕСКИЯ ПЕРИОД

Татяна Брага

Уникален е съставът на българските ръкописни паметници от различни периоди, преводни или създадени на старобългарска почва произведения, те съдържат авторските приписки и бележки на копистите, елементи от украса и орнаменти, водни знаци на хартията. Всичко това носи безценна информация за материалните и духовни условия през различни исторически епохи.

Съдбата на българските ръкописни паметници през вековете не е била лесна. Сложен и трънлив път извървяла ръкописната книга в епохата на Средновековието и Предвъзраждането. Освен, че книгите са изнасяни вън от родните предели, старобългарските ръкописи са подлагани и на още по-печална съдба - на унищожение: поради невежество, поради лошо съхранение, чрез зазиждане или закопаване, чрез изгаряне от византийски духовници, опожаряване по време на турско нашествие. Не се знае обемът на унищожено или изнесено книжно българско наследство.

Въпреки безогледното унищожаване на български книги през османското иго, все пак голям брой ръкописи се съхраняват в българските библиотеки и музеи. Поради лошите условия обаче, в които бил поставен българския народ, той не е можал да запази у дома си своите книжовни паметници, последните намираме пръснати в европейски библиотеки, много от сборниците могат да бъдат открити в чужди книгохранилища - манастири, музеи, библиотеки - в Одеса, Москва, Санкт-Петербург, Белград, Букурещ и

др. Разпръснати в множество библиотеки в различни описания както в България, така и в други държави, в продължение на повече от два века, мнозина от тях да остават неизвестни, неописани и непознати в научната литература и до днес.

През последните десетилетия в България значително нарастна интересът към връщане на българското историческо и културно наследство, част от което са ръкописните паметници. В тази връзка изследване, описание и въвеждане в научното обръщение нови ръкописи, би помогнало за връщането на тези паметници в България, както и би помогнало за съхраняването и опазването на старобългарското културно наследство. Точно това е мотивът за нашето по-обемно изследване, свързано с българските ръкописни паметници от XVII-XVIII в. - Одеските дамаскини от събранието на проф. В.И. Григорович, написани на новобългарски език.

Тук е момента да споменем две изключителни и разностранни личности като В.И. Григорович и Г.С. Раковски, в обсега на научният интерес на които са българските писмени паметници. А нашата статия е малък допълнителен штрих към портрета на тези бележите възрожденци, пазители на българското безценно книжовно наследство.

Български революционен деец, историк, фолклорист, журналист, водеща фигура в Българското възраждане и освободителните борби - това е краткия портрет на Г.С. Раковски. Обаче освен виден революционен деец, той е и талантлив писател и историк. Интересите му към миналото и бита на българите датират от времето на обучението, но сериозните му научни занимания са свързани с двегодишния му престой в Руската империя, по-точно в гр. Одеса. Тук Раковски се сдобива с неизвестни ръкописи, част от които обнародва. Сред тях са откъс от житието на св. Петка, фрагменти от няколко евангелия, приписки на прочутия дамаскинар Йосиф Брадати. Негова главна заслуга е издирването и публикуването на български по произход исторически извори, именно въз основа на тези оригинални домашни извори Г. Раковски се стреми да изучава и обяснява историческите събития.

Г.С. Раковски безусловно е личност с голям идеен размах - той е етнограф, журналист, издател, учител по чужди езици и дори поет. Взима сериозно отношение и по църковния въпрос. Притежава огромна кореспонденция. Голяма част от нея е обработена и се съхранява във фонд 1 (Георги Стойков Раковски) в Български исторически архив при [Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“](#).

През 1858 г. Раковски пресича молдовско-руската граница около българското село Кубей, близо до столицата на нова България - гр. Болград. Тук той съдейства на бесарабските българи за откриването на първа българска гимназия в Болград, като се застъпва пред молдовския княз Никола Богориди, негов съученик от Истамбул. Днес Болградската гимназията носи името на Г.С.Раковски.

Малко по-късно Г. Раковски се установява в Одеса, пребиваването му в Русия е периодът на неговата най-усилена книжовна и изследователска дейност. Предпоставка за това е възможността му да работи в богатата библиотека в града. В Одеса Раковски се запознава с видния руски славист Виктор Григорович, с негова помощ и подкрепа започва да проучва българската история, да събира факти и извори за обзор на отделни периоди от българската история и книжнина. Някои от трудовете на Г. Раковски , написани в този период, са публикувани в Одеса: *«Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти нашего бытие, языка, народопокълъние, старого ни правление, славнаго ни прошествия и проч.»* (1859); *«Ключъ българскаго языка»* (1880).

Стремежът на Раковски към многостранен исторически анализ се личи в труда му *«Няколко речи о Асеню Първому, великому царю българскому и сину му Асеню Второму»* (1860), в който се засягат и моменти от руско-българските взаимоотношения от времето на Първото и Второто царство и др.

Голямо значение и тласък към тази научно-изследователска дейност за Георги Раковски има именно запознанството му с бележитият украинец, учен от XIX в., професор Виктор Григорович (1815-1875), който е първи славист, осъществил научна командировка по българските земи. Ролята му във формирането на българската национална идентичност е отдавна открита и оценена. На В.И. Григорович принадлежи заслугата по издирването на автентични исторически паметници и въвеждането им в научно обръщение¹. Той открива, проучва и запазва редица старобългарски книжовни паметници.

Изтъкнатия езиковед и славист, един от основателите на славянската филология в тогавашна Руската империя, професор по история и литература на славянските народи, първи декан на историко-филологическия факултет в новооткрития Императорски Новоросийски (сега Одески Национален) университет. Автор е на редица доклади, съобщения и трудове за южнославянските литератури и за българския език. Научните

---

¹ Пантев, А., Гаврилов, Б. Стоте най-влиятелни чужденци в българската история. София, 1999. с. 319.

интереси на Виктор Григорович са насочени главно към средновековната славянска литература, старобългарския език и ръкописната книга.

Първите категорични сведения за общуване на В. Григорович с българи са още от 40-те години, от Москва и Одеса, по пътя му към традиционното българско землище. Григорович си създава близки познанства и приятелски връзки с образовани българи от цялата страна и българските колонии в Одеса, Цариград и Москва. Сред тях са Николай и Спиридон Палаузови, Иван Денкоглу, Васил Априлов, Найден Геров, Димитър Миладинов, Неофит Рилски, Георги Раковски, Любен Каравелов и др. Видният професор играе съществена роля в живота на младия Христо Ботев.

През 1864 г. професорът се запознава с Христо Ботев, и му възлага преводи на руски на български народни песни. С негово съдействие Х. Ботев се записва за кратко в Новоросийския университет.

Научно-преподавателската изява на В. И. Григорович обединява руските университети, приели за своя кауза именно славистиката: Казанския, Одеския, Московския. Личността на В. Григорович емблематична за европейската славистика на XIX в. (извъневропейска тогава все още няма). Единствено той от поколения университетски слависти успява, или съумява, да сбъдне мечтата си да посети българските земи, по онова време все още в границите на Османската империя по маршрута: Одеса - Константинопол - Солун - Света гора - Охрид - София - Шипка - Габрово - Търново - Рушук - Свищов и т.н., като Одеса е изходен пункт на неговото научно пътуване.

По време на това пътешествието, след него, цял живот В. И. Григорович си създава запознанства с българи, много от тях интензивно поддържа, чрез него се случват и някои от сътрудничествата на българите с европейски слависти извън, а и със самата Русия. Българите очевидно са били спечелени за каузата от бележитият украинец В.И. Григорович, повярвали са му и са го подкрепили, като следствие на тази синтеза е спечелила славистиката и българистиката.

Научната дейност на проф. Виктор Григорович засяга в една или друга степен всички области на българознанието: средновековната история, палеография, новобългарски език, българска диалектология, фолклористика, етнография. И всичко това става във време, когато такъв комплекс от науки не съществува. Ето защо с пълно

право можем да считаме проф. Виктор Григорович за един от основоположниците на българската филология.

Огромната заслуга на учения пред науката се състои най-вече в това, че той спасява от унищожение или загубване голям брой паметници на старата българска писменост и култура, научна стойност на които е неocenима. Заслугата на Григорович е двойна: той прави достояние на учените тези свои находки, подтиквайки колегите си като П.Й. Шафарик, И. И. Срезневски и О. М. Бодянски, към разрешаването на нови славистически проблеми.

Впечатленията си и резултатите от научната мисия по български земи ученият отразява в труда "**Очеркъ пътуествiята по Европейской Турциi**" (С картоу окресностей Охридскаго и Преспанскаго озеръ)", първото издание на което излиза в Казан през 1848 г.², второто през 1877 г. в Москва, а през 1977 г. - излиза българското издание. По време на пътуването си по българските земи В. Григорович разглежда повече от 455 славянски ръкописни книги, снима копия от 120 грамоти, посещава български селища и манастири, което му позволява да открие множество български писмени паметници. Част от тях той описва, други отнася със себе си, по този начин ги предпазва от унищожение. Ще дадем само един пример: в църквата «Св. София» в Охрид в шкафа е имало 23 славянски ръкописа на пергамент и на хартия, а днес там няма нищо. Каква е съдбата им, не се знае. Запазено е само онова, което е взел В. И. Григорович през 1845 г.³

Ученият-славист изнася около 60 ценни български ръкописа от XI-XVIII век. Това е т. нар. **сбирка на Григорович**, станала впоследствие твърде популярна поради обстоятелството, че в нея се намират някои много ценни наши паметници: Мариинското евангелие, Охридският апостол, Боянското евангелие, Рилските глаголически листове, Слеченския апостол, др. ценни ръкописи.

Впоследствие ученият подарява уникалната колекция с ценни български ръкописи и книги по славяноведение на Новоросийския университет⁴. Книжния дар на Григорович известно време се съхранява в университетската библиотека, впоследствие

² Григорович, В.И. Очеркъ пътуествiята по Европейской Турциi. Казань, 1848.

³ Куев, К. Съдбата на българската ръкописна книга през вековете. София, 1983. с. 64.

⁴ Дарът на В. И. Григорович представлява отделна библиотека, нарича се „Отдел по славянской филологии профессора В.И.Григоревича“ и съществува от самото начало на университетската (Новоросийска) библиотека. Общият брой дарени от В.И. Григорович книги са 61 рукописа, 650 сочинения в 761 тома, в последващите години отдела продължава да се попълва с други издания от личната библиотека на учения. <http://liber.onu.edu.ua/pdf/dariteli.pdf> [прегледан 26.03.2021]

- в Одеска национална научна библиотека⁵, Руския държавен музей и Румянцевския музей в Москва. В Одеската част българските ръкописите са много по-малко на брой, отколкото са ръкописите в Москва. От друга страна в Одеса се пазят ръкописи от по-ново време. В това число влизат четирите ръкописни сборника от XVII-XVIII в. - Одеските дамаскини.

През 1870 г. проф. В. Григорович излиза със студията «О Борисе-Михаиле болгарском, праотце славянского просвещения», за ролята и значението на княз Борис I Кръстител за сплотяването в единна българска народност чрез приемане на християнството от населението на неговата държава. От писмата на проф. Григорович до проф. Срезневский се разбира, че ученият събира материали и се интересува от живота на Св. Иван Рилски, Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски. Проф. Григорович притежава жития и служби за тях, дамаскини, написани на народен български език и препис на «История славянобългарска» на Пайсий Хилендарски, изпратена му от проф. Мурзакевич⁶

Научните търсения на проф. Виктор Григорович се простират и върху българската книжнина от XVIII и XIX в. Той посочва книгата «Неделник» на Софроний Врачански като първа новобългарска печатна книга⁷. Интересът на проф. Григорович към българската книжнина и наука се доказват и от неговото участие като спомагателен член в Българското книжовно дружество в Браила, основано през 1869 г. и прераснало през 1911 г. в Българска академия на науките.

Като един от ръководителите на Славянското благотворително общество през трагичната за българите 1876 г. проф. Григорович участва в университетска организация, която взема решение всеки преподавател и служител в Новоросийския университет в продължение на 11 месеца да внася определена сума за подпомагане на пострадалите българи⁸. Проф. Виктор Григорович е почитан и уважаван от редица български културни и обществени дейци: има оживена кореспонденция с Иван Денкоглу, Димитър Миладинов, Любен Каравелов⁹.

⁵ В резултат на сливането на големите одески библиотеки през 1930-1933 г., ръкописите минават във фонда на Одеската научна библиотека „М. Горки“, от 2015 г. - Одеска национална научна библиотека, където се съхраняват и днес. Във фондовете на университетската библиотека остава само един ръкопис от научната библиотеката на В. Григорович.

⁶ Поглубко, К. За да бъдат полезни на народа си. София, 1976. с. 87

⁷ Сергеев, А. Исторические взгляды В.И.Григоровича. Казань, 1978. с. 166.

⁸ Бачинский, А., Дихан, М. Помощь ученых Новороссийского университета освободительному движению на Балканах (1875-1876) // Славянский архив. Москва, 1962. с. 252.

⁹ Йонков, Х. Виктор Григорович // Приятели на българския народ. София, 1971. с. 134-135

През лятото на 1861 г. ученият-славист се запознава с Георги Раковски, двамата видни просветители споделят културно-националните и просветните идеи, като допирните им точки са славистика, българистика, фолклорът, и разбира се българската ръкописна книга. Професорът предава на Г. Раковски два документа: Писмото на Неофит Бозвели до Георги Раковски от 12 септември 1841 г., в което го моли да разговаря с жената на Стефан Богориди и тя да ходатайства пред мъжа си да действа да бъде освободен Неофит Бозвели от заточение в Атон. Това писмо на Бозвели днес се съхранява в архива на Г. Раковски¹⁰.

Освен това проф. В. Григорович, знаейки за интереса на Раковски към писмените паметници, именно на него доверява ценния препис на «Житие и страдание грешнаго Софрония», което професорът преписал незнайно откъде, по наши предположения в един от манастирите по време на научното му пътешествие по славянски земи.

Става дума за биографията на Стойко поп Владиславов «Житие и страдания грешнаго Софрония», написана от възрожденицът около 1804-1805 г., и смятана за първата автобиография на българин. С това съчинение Софроний окончателно скъсва със средновековната книжнина и поставя началото на съвременната българска литература.

Оценявайки стойността на житието на Софроний, Г. Раковски решава за пръв път да го публикува, като прави необходимите бележки и коментари по текста на страниците на издавания от него в. «Дунавски лебед». И действително, в два броя на вестника (бр. 55 и бр. 62 от 1861 г.) излиза част от житието, но поради спирането на в. «Дунавски лебед», Раковски не успява да го публикува изцяло¹¹.

С изследванията си върху Българското средновековие, особено със съобщаването на списъци на български царе, царици и патриарси, Г. С. Раковски и В.И. Григорович на практика участва и в борбата за независимата българска църква.

С друг български славист Марин Дринов Григорович го свързват дружески отношения: на него ученият подарява ръкописната си „Александрия“ от втората половина на XVII в. (1870), която днес се пази в НБКМ в София, сигнатура: НБКМ 434¹².

¹⁰ Архив на Г. С. Раковски. Писма до Раковски (1842-1860). Том II, София, 1957. с. 50-52.

¹¹ История на България. Българско възраждане XVIII – средата на XIX век. Том V, София, 1985, с. 158.

¹² Вж.: Цонев, Б. Описание на..... София, 1910. с. 449-450

Обобщавайки тези исторически факти, във връзка с казаното, ще направим само два извода:

- пътешествениците по български земите в онези времена, освен да „прибират“ (при благосклонна оценка) древните паметници, умеят и да ги доверят някому: на българин, който научно да ги изследва или поне да ги обнародва, и В. Григорович е брилянтен пример в това отношение;

- а дейци като Г. Раковски, Н. Палаузов и М. Дринов поставят на модерни основи българската историческа наука, преходът към която от средновековната историко-летописна практика зачева още Паисий Хилендарски.

Иначе казано, бележитият украински учен-славист В. И. Григорович и революционен деец, историк и публицист Г. С. Раковски са пазители на българската ръкописна книга - проучили и запазили редица старобългарски книжовни паметници на един самобитен български народ, съхранил през вековете своя език, бит и книжовни традиции.

BULGARIAN WRITTEN MONUMENTS IN THE SCOPE OF THE SCIENTIFIC INTERESTS OF V.I. GRIGOROVICH AND G.S. RAKOVSKI - THE ODESSA PERIOD

Tatyana Braga

In this publication we will follow the life and scientific path of the famous Slavist VI Grigorovich, we will pay attention to his relations with the Bulgarians in the city of Odessa, we will focus on acquaintances and his search with the Bulgarian Revival, one of which is GS Rakovski, cultural, national and educational ideas about which the scientist shares

We will talk about their contribution to the formation and development of Bulgarian and Slavic studies from the nineteenth century to the present day, we will emphasize the key role of Victor Grigorovich in the development of Bulgarian studies - the discovery, study and preservation of a number of old Bulgarian literary monuments, original Bulgarian people, preserved over the centuries their language, way of life and literary traditions.